

Лекція 6-7.

Ієрархічний поділ носіїв кримінальної субкультури. Відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою.

Зміст

1. Ієрархія у кримінальному середовищі: аналіз сучасних кримінологічних досліджень.
2. Субкультурні «касти» («масті»): поняття, структура, правила.
3. Реалізація положень Закону України від 04.06.2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою».

1. Ієрархія у кримінальному середовищі: аналіз сучасних кримінологічних досліджень.

ПРОБЛЕМНЕ ПИТАННЯ

Хто є носієм норм кримінальної субкультури?

В наукових джерелах поширена думка, про те що носіями субкультурних взаємовідносин є групи і окремі індивіди традиційної кримінальної і вуличної злочинності. На думку В.М. Анісімкова, в основу поділу злочинності на декілька видів слід покласти дві взаємопов'язані ознаки – направленість кримінальної діяльності і відповідний їй антисупільний спосіб життя правопорушників. Звідси, відповідно до основних напрямів злочинної діяльності різних кримінальних утворень можна визначити основних носіїв корпоративних підкультур в суспільстві. *До них, на думку автора, варто віднести:*

1. спільноту “авторитетів” кримінального середовища (“зłodіїв у законі”);
2. територіальні традиційно-етнічні кримінальні угруповання (кавказькі, циганські тощо);

3. злочинні угруповання, що діють в сфері наркобізнесу; хуліганські вуличні угруповання неповнолітніх та осіб молодіжного віку.

Чимало авторів на перше місце серед названих кримінальних субкультур ставлять саме спільноту “авторитетів” кримінального середовища (“зłodіїв у законі”). Наприклад, В.В. Тулегенов пропонує цікавий поділ носіїв кримінальної субкультури. Він рекомендує стратифікувати носіїв кримінальної субкультури, а саме: засуджених, що не відмовляються визнавати соціальну ізоляцію і засуджених, що прилаштувались до соціальної ізоляції за шкалою престижу і влади. На його думку, кожній відмітці на шкалі престижу відповідає “кримінальне звання”, а на шкалі влади – “кримінальна посада”. Даний поділ, на наш погляд, є оригінальним і незвичним, проте не позбавленим практичної користі, наприклад, для співробітників МВС, в яких буде змога, користуючись запропонованою шкалою, краще розумітись у взаємовідносинах представників злочинного світу як в місцях позбавлення волі, так і поза їх межами. Наприклад, за такою шкалою “вор в законі” – це кримінальне звання, а посада, що такому званню відповідає – “смотрящий за зоною” в місцях позбавлення волі або “положенец” поза межами виправних установ. Звісно, терміни “посада” і “звання” по відношенню до становища професійних злочинців можна застосовувати лише умовно.

В будь-якому випадку, саме “вори в законі” виступають лідерами субкультурних об’єднань професійних злочинців. Така позиція дає право лідеру право приймати рішення в тій чи іншій ситуації, карати інших членів субкультурного об’єднання за порушення норм субкультури, мати певні пільги та привілеї тощо. Як зауважував В.М. Анісімов: “Специфіка лідерства в неформальних групах... полягає в її обумовленості субкультурними відносинами”. Іншими словами можна зробити висновок: не так сам лідер утворює ситуацію домінування в групі, скільки група обирає і формує (культивує) певний тип лідера. І, якщо в цивілізованому суспільстві ознаками, що

характеризують особу як лідера є сильний характер, працелюбність, вміння уникнути конфліктної ситуації чи “згасити” конфлікт, що вже відбувся, то в субкультурних утвореннях такими рисами є: жорстокість, хитрість, підступність, вміння “зіштовхнути” суперників, спровокувати в потрібний момент конфлікт тощо. Зауважимо, що на рівні “зłodія в законі”, фізична сила “авторитета” (крим. жаргон – досвідчений злочинець, що заслуговує беззаперечної довіри більшості злочинців, може очолювати злочинне угруповання) вже не має такого значення, як для новачка в місцях позбавлення волі. Це свідчить про певний рівень цивілізованості субкультурних норм, оцінки моральних якостей особи та її інтелекту при вирішенні питання про місце в ієрархії.

В.М. Анісімков, проводячи опитування серед ув’язнених, що є членами субкультурних угруповань, встановив перелік найбільш характерних рис типового лідера в середовищі кримінальних угруповань:

- ✓ володіють добрими організаційними здібностями;
- ✓ вмінють вправно впливати на інших;
- ✓ підкреслено стримано поводять себе з оточуючими;
- ✓ мають охайний вигляд;
- ✓ комунікабельні, легко входять в контакт з оточуючими;
- ✓ проявляють непримиримість по відношенню до осіб, що завдали їм

будь-якої шкоди.

Звертаємо увагу, що перераховувались не бажані риси, а риси що характерні існуючим лідерам, “авторитетам” кримінального світу. При цьому безпосередня агресивність (не викликана реакцією на сторонню агресію), схильність до вирішення конфліктів насильницьким шляхом, бажання влаштувати своє життя коштом оточуючих не вказувались респондентами опитування. Якщо до респондентів – членів субкультурних угруповань не застосовувались заходи впливу з метою надання неправдивих відповідей (що є абсолютно нелогічним), ми можемо зробити наступний висновок: свідомо чи ні

(а найімовірніше – і те і інше), але респонденти завищували оцінку лідерів злочинного світу. Ні одна з наведених рис не є безпосередньо негативною навіть з точки зору рядового члена суспільства, не знайомого із нормами кримінальної субкультури. Отже, схильність носіїв кримінальної субкультури до романтизації, оспівування злочинного шляху життя знаходить своє вираження і в оцінці характерних рис, що притаманні лідерам злочинних угруповань, оскільки і в загальному відношенні до людей, обставин, вчинків, така особа має дещо зміщену шкалу цінностей. Його система орієнтирів і цінностей відрізняється (іноді кардинально) від шкали цінностей некриміналізованих членів суспільства. З приводу формування системи цінностей і життєвих орієнтирів криміналізованих осіб В.М. Анісімков правильно зауважував, що вони будують таку систему навколо однієї, головної риси, що підкоряє собі всі інші, з чого часто і випливає непохитність асоціальних настроїв і орієнтацій. “В системі цінностей, на які орієнтується індивід, є ведучі, які підкорюють собі всі інші”. До такого висновку приходили і інші вчені, що займалися проблемою неформального лідерства серед носіїв кримінальної субкультури взагалі і в місцях позбавлення волі зокрема.

Особа не може просто так відмовитись від асоціальної орієнтації, стабільність норм кримінальної субкультури забезпечується суворими санкціями.

Більшість науковців погоджуються, що найвищим “званням” (це слово можна вживати лише умовно) в кримінальному світі є “зłodій в законі”, або “вор в законі” (в українських джерелах використовуються обидва ці терміни). Проте дійти згоди відносно часу виникнення цього терміну вчені не змогли. Деякі із авторів вважають, що виникло воно в дореволюційні часи (до 1917 року). Наприклад, в роботі “Сучасний російський жаргон кримінального світу” ми зустрічаємо наступні дані: “Раніше, ще в царській Росії, “зłodієм в законі” міг стати злочинець, що досягнув висот в своїй “професії” і веде “правильне життя”,

зазвичай людина розсудлива і похилого віку – “зłodій в законі” старої формації”. Головним в цій цитаті є те, що автори згадують про “зłodіїв в законі” царських часів, тобто до 1917 року. Але більшість авторів (В.М. Анісімов, В.В. Тулегенов, С.Я. Лебедев ті ін.) погоджуються та тому, що звання “зłodія в законі” вперше з’явилося в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття, і тісно пов’язано із значним збільшенням кількості ув’язнених у виправно-трудоxвх таборах системи Головного Управління Таборами НКВС (ГУЛАГ НКВД). Саме ситуація, коли бути професійним злочинцем стало не лише вигідно, а й певною мірою престижно, стала активним каталізатором формування нових псевдотрадицій, ритуалів, звичаїв, спрямованих на створення навколо “титулу” “зłodія в законі” різного роду легенд, усних оповідок, пісень, які створювали ореол таємничості і всемогутності професійних злочинців.

Розглянемо питання про розподіл на категорії осіб, що є носіями кримінальної субкультури.

В осіб, що є носіями кримінальної субкультури, є свій, “внутрішній”, неофіційний розподіл по “мастям” (“масть” – певне положення в злочинній ієрархії). Більшість з авторів-кримінологів використовують соціологічний термін *стратифікація* (неформальний розподіл осіб, що є носіями кримінальної субкультури за чітко визначеними шаблями ієрархії). Такий розподіл має під собою соціально-психологічні, природно-біологічні і субкультурні підстави, що в сукупності утворюють великі групи засуджених, які відрізняються одна від одної ступенем привілейованого положення в своєрідній спільноті. Іншими словами, розподіл провадиться в залежності від особистих якостей, дотримання норм кримінальної субкультури, рішення “авторитетів” злочинного світу та ін. **Також важливим аспектом визначення місця особи в ієрархії злочинного світу є його попереднє зайняття, професія, місце роботи.** Наприклад, офіціант, таксист, продавець та інші особи, що працювали в сфері обслуговування,

виконували принизливу, з точки зору норм кримінальної субкультури, роботу, не можуть бути віднесені до касти (чи “масті”) “блатних”.

Так само співробітники МВС, військовослужбовці, що служили у внутрішніх військах, працівники прокуратури – не лише не можуть розраховувати на те, що займуть високий щабель в розподілі засуджених, вони мусять бути готовими до того, що їх зустрінуть знущаннями, приниженнями, побоями. Нерідко осіб, що працювали в міліції одразу намагаються відправити до найнижчої категорії – “опущених”, або калічать.

Які ж категорії носіїв кримінальної субкультури виділяють автори, що займались проблемами визначення ієрархії злочинного світу. Вперше в радянській криминології проблему ієрархії кримінального світу висвітлив М.М. Якушин. Але найбільш вдало ієрархічну драбину зобразив, на нашу думку, В.М. Анісімов. За його спостереженням, в сучасних субкультурних угрупованнях виділяють наступні категорії:

На найвищому щаблі в стратифікації засуджених знаходяться особи, що забезпечують і зберігають пенітенціарну і в взагалі кримінальну субкультуру – так звані “авторитети” кримінального середовища. Існує чимало термінів, що визначають представників даної касти: це “бувалі”, “бродяги”, “оборотні”, “івани”, “блатарі”, “блатні”, “вори”, “пахани”; „, положенці”, “смотряці”, “заправили”.

Наступною, після спільноти “авторитетів” групою осіб, що займають місце у ієрархічній драбині кримінальної субкультури є представники різноманітних кримінальних угруповань.

Нейтральне місце в ієрархії займають особи, що, як правило, до засудження не належали ні до яких субкультурних угруповань. В різні періоди їх називали “вівцями”, “бісами”, “мужиками” і т.д.

На останній сходинці знаходиться так звана каста “знедолених”. До неї належать засуджені, що за якусь провину (інколи навіть без неї) переслідуються

і караються авторитетами. Найчастіше причиною таких утисків стає порушення різноманітних правил (“понятій”) кримінальної субкультури.

Майже такий самий поділ пропонує і А.І. Гуров у своїй монографії “Професійна злочинність. Минуле і сучасність”.

Зустрічаються в літературі і інші зразки побудови ієрархічної драбини носіїв кримінальної субкультури, наприклад, наступний вертикальний поділ, запропонований О.П. Дубягіною і Г.Ф. Смирновим:

- “вор в законі” (“в короні”);
- “смотрящий” зони;
- “блатні”;
- “пацани”;
- “мужики”;
- “опущені”;
- “петухи”

Не можемо не зауважити наявності в такому переліку деякої плутанини і неточностей. Знову ж таки не розділяються поняття “злочинного” звання і посади – адже “злочинці в законі” може бути і “положенцем” і “смотрящим”. Також не зрозуміло, чому “петухів” (або пасивних гомосексуалістів) виокремлено з категорії “опущених”, адже більшість джерел, що розглядають проблеми кримінальної субкультури, до такої категорії відносять всі неprestижні “масті”.

2. Субкультурні «касти» («масті»): поняття, структура, правила

Розглянемо кожну з наведених субкультурних “каст” або “мастей” більш докладно. Зрозуміло, наведений перелік професійних злочинців, що знаходяться на вершині ієрархічної драбини не є вичерпним, оскільки не лише кожен регіон, але й кожна виправна установа має свої власні традиції і звичаї, а відтак може змінюватися і термінологія.

Особи, що мають звання, що відповідає “авторитету” злочинного світу, займають привілейоване положення автоматично, згідно раніш набутого статусу, незалежно від того, де вони відбували покарання. Свій високий статус вони зберігають і на свободі (що є ще одним доказом неможливості виділення окремою “тюремної субкультури”), такі особи не можуть працювати, скільки це вважається принизливим в їх колі і може призвести до зниження в статусі. У випадку, коли праця є обов’язковою в виправній установі, де знаходиться “авторитет”, його норму виробку візьме на себе інший в’язень. Щоб не працювати, “вори” навіть свідомо калічать себе – відрубують пальці, провокують зараження крові, імітують язви сифілісу – вчиняють так звані “мастирки” (крим. жарг. – спосіб ухиляння від роботи).

Проведеними дослідженнями встановлено, що структурно кримінальне утворення “блатних” складається з трьох рівнів. На найвищому рівні знаходиться лідер. Його високий статус визнається всіма засудженими беззаперечно. Його ще інколи називають “коронованим лідером”. “Коронований лідер” стежить за порядком в місцях позбавлення волі, він врегулює конфлікти, що виникають між ув’язненими. Його авторитет неформального лідера тримається, по-перше, на його “харизмі”, тобто на сукупності вольових ознак, по-друге – на традиціях і звичаях, що культивуються в пенітенціарній спільноті. Таке лідерство – авторитарне, воно передбачає одноосібне вирішення питань, що виникають. Виконання рішень “коронованого лідера”, або “зłodія в законі” часто забезпечується погрозою використання сили.

Як зауважують інші автори, “вор в законі” (“зłodій в законі”) має найвищий авторитет для засуджених в середовищі злочинців. В місцях позбавлення волі ця особа користується беззаперечним авторитетом, його слово є для засуджених законом. “Вор в законі” не має права працювати, в бараку займає найкраще місце, до нього звертаються для вирішення конфлікту між ув’язненими тоді, коли решта способів врегулювання конфлікту вже вичерпані.

Іншими правилами, обов'язковими для “вора” чи “зłodія в законі” є:

- Відмова від батька і матері, від братів і сестер.
- Не може мати офіційно зареєстрованих дружину і дітей.
- Не може ніколи і ніде чесно працювати, як би важко не було. Це правило поширюється як на місця позбавлення волі, так і на “ворів в законі”, що проживають на свободі.
- Має жити на заробітки, отримані в результаті злочинної діяльності.
- Zobов'язаний приймати участь у “розборках” – (крим. жаргон – вирішення конфлікту між групами злочинців) і “сходках”.
- За рішенням “сходки” zobов'язаний виконувати покарання винного. Зазвичай, такою санкцією є вбивство. Ми вважаємо це результатом тієї обставини, що на “сходку” виносяться важливі, серйозні питання. Питання, що є неважливими, дріб'язковими, вирішуються місцевим “авторитетом” одноосібно, без оголошення “сходки”.
- Володіти жаргоном злочинців і досконало знати псевдозакони кримінальної субкультури.
- Не мати ніяких зносин з державними установами і не співробітничати з правоохоронними органами.
- Не має право служити в Збройних силах, в тому числі і проходити строкову службу в армії.
- Якщо “зłodій в законі” знаходиться під слідством, він zobов'язаний взяти на себе вину співучасника, щоб той якомога довше знаходився на волі.
- Він zobов'язаний тримати дане слово честі. При цьому збрехати співробітнику правоохоронного органа не вважається порушенням.
- Утримувати “общак”, а також допомагати іншим злочинцям у вирішенні питань по використанню його засобів.

На нашу думку, цей перелік не може вважатись закінченим і всеохоплюючим. Наприклад, автори вказаної монографії не згадали про ще

декілька обов'язкових для “зłodія в законі” особливостей: він повинен грати в азартні ігри, при цьому зобов'язаний робити це майстерно. Також, повинен готувати зміну, а саме: молодих людей, яким передає свою майстерність в крадіжках чи шахрайстві. Крім того, не згадано, що “зłodій в законі” повинен жити скромно, без розкоші, не привертаючи до себе зайвої уваги. Цілковито очевидно, що правил для того, щоб відповідати званню “зłodія в законі” є чимало, і в залежності від місцевості та етнічної приналежності, вони можуть змінюватись. Наприклад, як згадує С.Я. Лебедев, траплялись випадки, коли професійні злочинці, вихідці з Кавказу чи Середньої Азії купували звання “зłodія в законі” за гроші.

На другому, середньому, що йде за лідером, рівні, знаходяться особи, що є наближеними до лідера. До них частіше всього і використовують термін “авторитет”. Такі особи володіють, найчастіше, тими ж якостями, що і лідер, але їх статус не затверджується рішеннями “сходок” (крим. жарг. – зібрання злочинців, на якому вирішуються важливі питання).

Для виконання “блатних” санкцій і існує третій рівень керуючого ядра: це безпосередні виконавці рішень “авторитетів”. Вони знаходяться на нижчому рівні кримінального утворення, і найчастіше це засуджені, що знаходяться в матеріальній чи іншій залежності від “авторитетів”. На злочинному жаргоні вони називаються “бійцями”, “гладіаторами”, “солдатами”, “шітками”. Вони виступають в якості прислуги, не користуються авторитетом і не впливають на рішення лідера. Їх склад постійно змінюється, оскільки “авторитети” злочинного світу, скориставшись послугами “шіток”, найчастіше відмовляються від подальших із ними контактів.

Така “правотворчість” провадиться способом відкритого голосування на “сходках”. На них присутні “авторитети”, інколи – “зłodії в законі”, при цьому вирішуються робочі питання: вирішуються конфлікти між ув'язненими, приймається рішення про винесення санкцій винним, розглядаються

кандидатури претендентів на звання “зłodія в законі”, виробляється політика по відношенню до “системи”, тобто органів управління в місцях позбавлення волі, регулюють фінансові потоки шляхом збільшення чи зменшення “податку” з ув’язнених, відрахувань в “общак”.

Неможливо, розглядаючи питання розповсюдження кримінальної субкультури обминути такий аспект традицій і звичаїв злочинного світу, як **“общак”**. “Общак” – це колективна каса професійних злочинців, в яку збираються гроші з “блатних” і решти засуджених для потреб кримінального суспільства, наприклад для допомоги засудженим, що знаходяться в складних матеріальних умовах, або для допомоги їх підстаркуватим і немічним батькам. А.М. Олейник, наприклад, вважає “общак” специфічною формою взаємної допомоги засуджених.

Саму численну касту кримінального світу складають так звані “мужики” (крим. жарг – засуджений, що чесно працює). Специфічний кримінальний нейтралітет, найбільш відокремлена частина сучасного кримінального середовища. У всьому, що стосується дотримання злочинних традицій і звичаїв, намагаються проявити незалежність. Це правопорушники, які живуть “самі по собі”, нікого не принижуючи і нікому не прислужуючи. В характері їх попередньої кримінальної діяльності важко виявити якусь певну специфіку”. Іншими словами – це, найчастіше, епізодичні, нестійкі злочинці, нерідко такі, що потрапили в місця позбавлення волі випадково, не маючи чіткої асоціальної орієнтації. Більшість з представників даної касты не вважають за правильне користуватись нормами кримінальної субкультури для визначення власної ціннісно-орієнтовної шкали. Норми субкультури ними розглядаються, найчастіше, як негативні. Проте їх пряме порушення може призвести до санкцій з боку “блатних”, тому, найчастіше, відкрито проти норм субкультури професійних злочинців “мужики” не відступають. Як специфічну, слід зауважити

схильність представників цієї субкультурної категорії якнайшвидше порвати із злочинним світом, ресоціалізуватися і повернутися до нормального життя.

Найменш привілейованою і авторитетною в середовищі професійних злочинців вважається категорія “обіжених”: “опущені”, “чушки”, “помоєчники” та ін. Їх більшу масу складають пасивні гомосексуалісти (“петухи”), особи, що не стежать за своїм зовнішнім виглядом, не дотримуються правил гігієни, неохайні (“помийники”, “чушкарі”), засуджені, що активно співпрацюють з адміністрацією (“козли”) та ін.

3. Реалізація положень Закону України від 04.06.2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою».

04 червня 2020 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою, яким внесено зміни до статей 28, 2930, 96-6, 255, 256 Кримінального кодексу України й доповнено Кримінальний кодекс України статтями 255-1, 255-2. Крім того, у статті 255-3 до термінів «організована група» та «злочинна організація» додано поняття «злочинна спільнота», визначено відповідальність за злочини, учинені нею.

Історія прийняття законопроекту про кримінальну відповідальність «злодіїв у законі» була складною, оскільки 04 лютого 2020 р. Парламент відправив його на доопрацювання до профільного комітету, зазначивши, що указаний проєкт закону потребує суттєвого доопрацювання.

Незважаючи на те, що законопроект удосконалили, ідеальним у технічному плані та ефективним для боротьби із злочинністю, як зазначено на сайті Національної асоціації адвокатів України, його навряд чи можна вважати.

Так, до кримінального законодавства України введено таку нову правову категорію, як «зłodії в законі», встановлено кримінальну відповідальність для них, а також для осіб, які, в окремих випадках, пов'язані із «зłodіями в законі».

Зазначені зміни критикуються <https://unba.org.ua/publications/5639-zakon-pro-zlodiiiv-v-zakoni-ukrains-kij-aspekt.html> **лайт** Національна асоціація адвокатів України